

ПРОЗА ЮРІЯ КЛЕНА: ПРОБЛЕМИ ІНТЕРПРЕТАЦІЇ

Предметом статті є інтерпретація новел Ю. Клена. Відстежуються домінантні формати епічного стилю письменника, типодиференціальні ознаки його новелістики у зв'язку із художньо-філософськими настановами. Досліджуються проблемний спектр та фабульна різноманітність прози, виокремлюються імпресіоністичні та романтичні тенденції в ній, з'ясовуються специфічні модули художнього буття. Увагу зосереджено на метафізичному аспекті світовідчуття Ю. Клена, його незмінному інтересі до сквородинівських ідей та барокових художніх прийомів моделювання дійсності.

Незважаючи на те, що наукова інтерпретація творчості Ю. Клена досить широко репрезентована працями авторитетних дослідників (О. Астаф'єв, Ю. Ковалів, Ю. Лаврінченко, М. Орест та ін.) вона сьогодні перебуває у сфері наукової актуальності. Недостатньо з'ясованою залишається ціла низка проблем, пов'язаних з інтерпретацією спадщини письменника, досі не видрукованої в Україні. Головним чином сказане стосується прози Ю. Клена, вміщеної у відомому 4-томному "Вибраному", впорядкованому Є. Маланюком. Лише новела "Яблука" оприлюднена в останньому виданні хрестоматії "Українського слова" (К., 2001). Аналіз окремих аспектів новелістики обмежується фактично єдиною статтею В. Сарапин "Невідомий Ю. Клен".

Тим часом письменник залишив вельми цікаву прозову спадщину, представлену переважно новелами ("Акація", "Яблука", "Медальйон", "Пригоди архангела Рафаїла"), а також нарисами ("Черга", "Чудо Воскресіння", "Крізь Великодні минулі"). Сюди ж можна віднести його мемуарну книгу "Спогади про неокласиків" (Мюнхен, 1947).

В еміграції Ю. Клен відчутно тяжів до епічного осягнення буття. Емоційно освоєний матеріал, апробований раніше у ліриці, тепер піддається ним психологічній перевірці у сюжетно розлогіших творах – новелах. Пізній дебют прози письменника був, таким чином, закономірним. Тож не дивно, що його новели стали помітною подією в літературному житті і здобули високу оцінку критики. Є. Маланюк відзначав здібність Ю. Клена-прозаїка "бачити фабульну перспективу" і мати "інстинкт відчуття долі та лінії призначення дієвих осіб" [1: 7-8]. Солідарний з ним Ю. Лаврінченко підкреслював, що письменник "ніби засновує неокласичну прозу і дає своїм сучасникам-прозаїкам блискучу наочну лекцію мови, стилю, будови і сюжету прози" [2].

Проблемний спектр новел Ю. Клена широкий. Його можна вкласти у своєрідну тематичну тріаду: "Природа, людина й Бог" (Є. Маланюк). Як і поетичні твори, новели сповнені драматизму, якоїсь не до кінця з'ясованої, але надзвичайно гострої туги: за природною гармонією світу ("Акація"), за непідробною справжньою любов'ю та лицарством ("Яблука"), за волею та щастям відчувати безмежність і широту просторів ("Медальйон"), за рафінованою моральністю, zdeформованою суспільними обставинами ("Пригоди архангела Рафаїла"). Можливо, саме з цієї туги і виріс отой трагічний пафос, що ним перейнята проза письменника. Попри "зовнішню" (фабульну) різноманітність, усі новели Ю. Клена тяжіють до одного філософсько-естетичного ядра. Вони пов'язані з апологетизацією категорії "Краса" та постулатів християнського гуманізму. Як відзначає В. Сарапин, ідеалом письменника є "людина-борець, особистість, що виростає з хаосу суспільно-політичних подій, ліпить власну душу, осягає глибинну сутність речей, не зважаючи на перешкоди, які чинить їй доля. Співчуття до людини, трагічний оптимізм – такі основні світоглядні позиції письменника, утілені в малій прозі" [3].

Новели Ю. Клена позначені імпресіоністичними впливами М. Коцюбинського, Г. Косинки, про що свідчить висока емоційність оповіді, лаконічно-виразна й експресивна описовість, достеменна фіксація найтонших відтінків почуттів героїв, яскравість і влучність художніх прийомів. Однак усі вони є індивідуально-своєрідними зразками сюжетної прози, що розгортається у традиційному ключі (чітка фабула, промовисті деталі, контрастні події й характери тощо). Окремі колізії та образи відомі з поетичних творів. Так, герой новели "Медальйон" Андрій Гармаш асоціюється з образами конкістадорів (цикл "У слід конкістадорам"), з їх незмінним тяжінням до романтичних мандрів. Хоча в основу сюжету більшості прозових творів покладено реалістичні картини, такі жанротвірні компоненти, як романтичні герої, емоційна мова, напружена інтрига, несподіваний фінал надають їм ознак романтичного письма. Героїня новели "Медальйон" княгиня Сангушко, намагаючись віддячити Андрієві за його саможертвований вчинок (він урятував їй життя), упродовж довгого часу шукає свого рятівника. Вона прагне хоча б частково сплатити борг, який не змогла віддати Гармашеві, тому дбає про знедолених, піклується про сиріт, калік. До романтичних візій автора спонукали тяжкі обставини голоду й руїни повоєнного часу (ці фрагменти описані ним з реалістичною достовірністю). Закономірно, що текст твору синтезує два модули художнього буття: реальність та ілюзорний світ. У цій новелі, як, власне, і в усій творчості письменника, утверджені ідеалістичні й гуманістичні тенденції. Добро і людяність письменник протиставляє метафізично темним силам зла, що "лютували в історії людства і бестіяльною навалою заклекотили в понурому ХХ столітті, широко розкривши двері в небуття". Він переконував, що добро повинно "накласти панцир і вступити з інфернальними силами в безоглядний бій" [4: 603].

У прозовій спадщині Ю. Клена досить оригінальною є новела "Акація". Ключем до розуміння цього доволі химерного твору, зігнаного з плетива асоціацій, ретроспекцій, містичних алюзій можуть слугувати основні ідеї Ю. Клена, висловлені ним у статті "Бій може початися" (1946): "Храм Грааля, що зноситься в нетлінному царстві духа – це більша реальність, ніж матеріальний довкільний світ з його мінливим обличчям. Ми маємо в даному разі платонівський реалізм, який протиставляємо реалістичному матеріалістичному" [5: 94]. Перед читачем постає глибоко ліричний образ Ганни, яку постійно переслідують тяжкі марення й передчуття невідомого лиха. Автор уводить чимало предметних деталей, котрі асоціюються в уяві героїні із фатальними знаками, що виступають лиховісними символами людської долі (згорілий томик "Анни Кареніної", метелик із підсмаженими кри-

льцями, що розсипається на попіл, та ін.). Передчуття біди особливо загострюється в душі Ганни під час її перебування на пароплаві, де їй усе видавалося марним, страшним і дивним (схожа на нетлю дівчинка, подібний до недорізаного півня кульгавий професор Ступин). Символічний образ молоха-пароплава, що уособлює технічний прогрес, поступово переростає у чужий і ворожий для героїв світ.

Пошуки Ганною формули гармонії світу змушують письменника вдатися до ірреального модусу художнього буття, звернутися до ірраціональної сфери. Вона живе у хворобливо-хімерних снах-візіях; в її свідомості (швидше - в підсвідомості) реальність існує у хаотичному ланцюгу асоціацій, в світі абстрактних символів. В її душі відбувається болісна боротьба, містичні передчуття не дають спокою, хвороблива фантазія малює все нові й нові трагедії, що врешті стають реальністю. На пароплаві скоїлась катастрофа; у полум'ї пожежі гинуть пасажири. Ганна залишається жити. Якесь містична сила врятує її. В останню мить вона кидається з палуби на берег, щоб купити букет запашної акації.

Тут безсумнівно художньо зреалізовано важливу для неокласицизму концепцію Краси. З віртуозною майстерністю художника-пейзажиста відтворює Ю. Клен красу вранішньої природи, передаючи у такий спосіб настрій героїні. Як і в циклі "Осінні рядки", він створює палітру гармонійного довкілля, використовуючи незужити образність і багату кольористику ("маленький діамантовий дощ", "у сонці розмарені хвилі", "з відтінками смарагду зелень берегів", "покороблена синява Дніпра" та ін.). Разом з оновленням природи Ганна "скидала частину баласту", що тягарем лежав у її душі.

Звертає на себе увагу майстерність Ю. Клена тонко передавати онтологічну природу запаху, зорієнтовану на виявлення основ буття в його бінарних сутностях ("хаос" – "гармонія"). Йдеться не про звичайний запах акації, а про запах незрівнянний, що з матеріальної сили переходить у духовну субстанцію. Письменник фіксує рух внутрішнього життя героїні з хаосу до гармонії, від профанного (звичайний букет акації) до сакрального (божественний стан буття). Букет акації символізує торжество краси: "Крізь широко розчинені двері глянула Ганна на веранду. Росяні пахощі линули звідти. На столі, немов вішуючи про вічну перемогу життя над смертю, в недоторканності свіжій, в ареолі ранкового сонця, розпадилим кушем білів великий букет акацій" [6: 32].

Цікавою видається і новела "Яблука", сюжет якої побудований за законами авантюрної прози. Головний герой твору – молодий козак-запорожець Антін Перебийніс. Повертаючись із Січі додому, він попадає у дивну халепу, її причиною стають яблука із саду білоцерківського полковника Сагайдака. Проїжджаючи мимо, Антін спокусився їх "прохолодною округлістю", "найтоншими переливами і нюансами" пахощів, що вичаклювали в його уяві видива щемних дитячих спогадів і юнацьких мрій. Автор описує красу саду з майстерністю довершеного художника-пейзажиста: "Там у привабливій гушавині мусіли висіти велика, ядерна антонівка, ніжно-біла паперівка, шаршава ренета, що пахощі їхні зливалися в гаму таких невловних відтінків і переходів, що треба було стати справжнім знавцем ароматів, щоб (як знавець музики) розрізнити найтонші переливи і нюанси..." [7: 73]. Духовно багата натура Антона спроможна відчувати цю "симфонію вечірнього саду". У вояцькій душі вона пробудила дивні метаморфози. Незнаний досі світ відкрився перед юнацьким серцем від звуків клавесину та наспівного дівочого голосу, що очарівнював цю красу. Містична сила веде його на божественні звуки і запахи. Очевидно, автор мав на оці біблійну легенду про спокушення першого чоловіка яблуками із райського саду. З "едему" юнацьких мрій Антона вириває удар у спину і "пара дужих рук" слугів полковника. Вони помилково прийняли козака за кавалера його доньки Оксани, поляка Антося Кшетуського. Запорожця змушують обвінчатися з дівчиною, аби "не допустити компромітації панни в очах суспільства".

Ю. Клен знаходить щасливу розв'язку химерної ситуації у душі романтичного сюжету. Вольова й незалежна донька полковника "з відсвітом якогось вогню в очах" не погодилась би на примусовий шлюб. Не зрада коханого Антося, а лицарська душа, багатий внутрішній світ Антона, виписаний письменником за законами "кодексу честі козацької", зародили в серці дівчини справжнє почуття. З'ясовується, що й для Антона ця халепа обертається істинним щастям – Оксана виявилась втіленням його "вимріяного ідеалу".

Вічні пошуки гармонії, що так глибоко хвилювали Ю. Клена, привели його до цікавого вирішення проблеми. Письменник уже вкотре скористався світоглядно-мистецькими настановами українського бароко, філософськими ідеями свого кумира Сковороди. У новелі в дивовижну гаму зливаються "мікрокосм" (внутрішній світ героїв) і "макрокосм" ("повний місяць", церква, що "скидалась на наречену в адамашковій сукні", мелодійні звуки клавесину). Усе це творить дивовижну гармонію людини і світу. А ще в новелі озивається сквородинівська ідея примату духовного над матеріальним. У цьому творі автор йде за традиціями давньоукраїнських письменників у з'ясуванні основних аспектів цієї ідеї. Новела "Яблука" своїм змістом переконує, що в світі завжди перемагають "не чини, золото, маєтності і слава, а благородство помислів і діянь, совість, честь і свобода" [3]. Можливо, саме з цією метою автор змальовує образ полковника і його оточення в епатажно-гумористичних тонах. Він активно використовує книжну лексику ("толеранція", "копуляція", "пертракція", "капітуляція" та ін.), що ніяк не співвідноситься із зображеною ситуацією, а тому викликає сміх (тут відгукуються традиції І. Котляревського в зображенні образу пана Возного).

Твір написано в жвавій оповідній манері (динамічний сюжет, несподівані повороти, гумористичні "ходи", несподівана розв'язка тощо). Дещо схожа на добру, наївну казку, новела "Яблука" метафорично утверджує віру письменника в чисте, без міри потужне прагнення бачити світ гармонійним, красивим, як ота "симфонія вечірнього саду" полковника Сагайдака.

Новели Ю. Клена відзначаються внутрішньою одухотвореністю, що протистоїть ницості, побутовій приземленості. Герої його прози здатні розбудити в собі й в оточуючому світі високі почуття. В гостросюжетних ліричних новелах письменника своєрідно поєднується щоденне з надсвітнім, а за перипетіями сюжету рельєфно проглядає "не завжди збагненна, але виразна духовна суть" [8: 2].

Важливим документальним твором Ю. Клена є його "Спогади про неокласиків" (Мюнхен, 1947), в яких відтворено найприкметніші риси суспільної та літературної атмосфери 20-х років, висвітлено важливі (нерідко маловідомі) моменти життєвої та творчої біографії як самого автора, так і митців з його найближчого оточення.

Ця мемуарна книга особливо приваблює подробицями приватного життя неокласиків, згадками про їх дотепні та влучні взаємохарактеристики (напр., М. Рильський про М. Зерова: "непитуща знаменитість"), розповідями про творчі стосунки (рецензування творів, дружні поради, обмін саморобними книжечками-"гутенбержитами") [9]. "Спогади про неокласиків" є цінним документом про ту епоху, в якій формувалася і розквітав талант Ю. Клена та його сучасників і водночас моторошним свідченням про "викриття" неокласиків, репресії щодо них – аж до фізичного знищення. У цій книзі письменник ніби повернувся до "тих загиблих Архімедів, що з ними в Києві він виховувався і виріс як співець української духовності" (Ю. Лавріненко). "Спогади" водночас можна інтерпретувати і як біографічну проекцію на художній текст, котрий переконливо доводить майстерність Ю. Клена-прозаїка.

Систематизація та ґрунтовний аналіз прозової спадщини Ю. Клена дасть змогу частково посунути проблему реставрації історії української літератури в її повноті та об'єктивності. Перспективність дослідження очевидна, оскільки фактично поза увагою вчених на сьогодні залишаються окремі новелістичні твори; художні ж нариси поки що не були об'єктом спеціальної наукової інтерпретації. Детальне вивчення прозових текстів письменника в сучасному художньому просторі з його поетичними творами становить один із важливих напрямів подальших інтерпретацій творчої спадщини Ю. Клена. Це дасть змогу адекватно оцінити її як завершене естетичне явище.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Маланюк Є. Передмова // Клен Ю. Твори: У 4 т. -Торонто, 1957. - Т.2. - С.5-8.
2. Лавріненко Ю. З життя і праці О. Бургардта-Ю. Клена // Літературна Україна.- 1991.- 10 жовтня.
3. Сарاپин В. Маловідомий Юрій Клен // Українська мова та література. –2000. –Ч.7(167).
4. Орест М. Заповіти Ю. Клена // Українське слово. – Кн. I. – К., 1994. – С. 597-605.
5. Клен Ю. Бій може початися // Українське слово. – Кн. 2. – К., 2001. – С. 87-94.
6. Клен Ю.Акація // Клен Ю. Твори.- Торонто, 1960.- Т. 3. - С. 11-32.
7. Клен Ю. Яблука // Українське слово. – Кн. 2. – К., 2001. – С. 72-87.
8. Шерех Ю. Пам'яті поета // Арка (Мюнхен).- 1947. - № 6.- С. 2-3.
9. Клен Ю. Спогади про неокласиків. –Мюнхен, 1947. – 48 с.

Матеріал надійшов до редакції 19.03.2004 р.

Томчук О.Ф. Проза Юрія Клена: проблеми інтерпретації.

Предметом статті являється проблема інтерпретації новел Ю. Клена. Отслеживаются доминантные форматы эпического стиля писателя, типодифференциальные признаки его новеллистики в связи с художественно-философскими установками. Исследуются проблемный спектр и фабульное разнообразие прозы, выделяются импрессионистические и романтические тенденции в ней, выясняются специфические модусы художественного бытия. Внимание сосредоточено на метафизическом аспекте мироощущения Ю. Клена, его неизменном интересе к идеям Сковороды и характерным для барокко художественным приемам моделирования действительности.

Tomchuk O.F. The Problems of Interpretation of the Prose by Yuriy Klen.

The article studies the dominant formats of the epic style of the writer as well as typodifferential indications of his novels in connection with artistic and philosophic precepts. It studies the problem spectrum and the plot variety of prose, defines impressionistic and romantic tendencies, and singles out specific modus of the artistic being. It makes a feature of the metaphysical aspect of Klen's outlook, his invariable interest in Scovoroda's ideas and the baroque artistic means of reproducing the reality.